

Усі попередні теми третьої частини курсу були присвячені висвітленню нормальних, позитивних, бажаних юридичних явищ і процесів. Проте, як відомо, в ряді випадків у таких процесах — зокрема, в реалізації та застосуванні юридичних норм — трапляються відхилення. Загальнотеоретичній характеристиці таких «збоїв» (їх сутності, причин та юридичних наслідків) і присвячено дану тему.

Вага знань з цього питання досить різнопланова. Зокрема, такі знання допомагають більш чітко відрізнити юридичне дозволу, правомірну поведінку від поведінки юридичне забороненої, **а це є**, неодмінною умовою безконфліктної участі у **суспільному** житті.

Вони також — і це не менш важливо — озброюють загальними критеріями правильності та ефективності застосування такого грізного важелю впливу на поведінку людей, як юридична відповідальність, сприяють виробленню вмінь, навичок її законного і справедливого застосування щодо правопорушників .

Значну роль також відіграє засвоєння матеріалу розділу для самовиховання належної правосвідомості, для попередження, профілактики проти-правних вчинків.

1. Загальна характеристика правопорушень

Правопорушення — це протиправне винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке є особистісно або суспільна шкідливим чи небезпечним.

Соціальна сутність правопорушення — за-подіяння шкоди тим особистим, груповим чи загальносуспільним інтересам, які юридичне захищені державою.

Склад (елементи) правопорушення:

суб'єкт правопорушення — деліктоздатна фізична особа (людина) або деліктоздатне об'єднання, які вчинили правопорушення. Деліктоздатність — це закріплена законодавством і забезпечена державою здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за вчинене ним правопорушення;

об'єкт правопорушення — певні блага, на пошкодження, знищення чи позбавлення яких спрямоване винне протиправне діяння. Об'єктами правопорушень можуть стати всі явища, які визнаються об'єктами правовідносин, тобто різноманітні матеріальні та нематеріальні цінності (особисті або соціальні);

об'єктивна сторона — протиправне діяння; його шкідливий або небезпечний результат; не-обхідний причинний зв'язок між ними. Протиправність діяння полягає в його державній, юридичній забороненості, у невідповідності вчинку юридичним приписам. Таке діяння може бути виражене як у активних (якщо суб'єкт недотримується забороняючих норм), так і в пасивних діях (якщо суб'єкт не виконує зобов'язальні норми);

суб'єктивна сторона — певне психологічне ставлення суб'єкта до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Таке ставлення відображається поняттям вини.

Види (форми) вини:

умисел:

прямий умисел — суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає і бажає настання його негативних наслідків;

непрямий умисел — суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає його негативні наслідки, але байдуже ставиться до можливості їх настання;

необережність:

протиправна самовпевненість — суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає можливість настання його негативних наслідків, проте сподівається, що вони все ж таки не виникнуть;

протиправна недбалість — суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, але не передбачає можливості настання його негативних наслідків, хоча відповідно до рівня свого розвитку може і мусить це передбачити.

Порушення припису юридичної норми, вчинене без вини, відображається поняттям **правої аномалії**.

Види правопорушень (за ступенем суспільної або особистісної шкідливості):

- **проступки** (шкідливі правопорушення);

- **злочини** (небезпечні правопорушення).

Злочин — вчинене винно суспільне небезпечне діяння (дія або бездіяльність), заборонене кримінальним законом під загрозою покарання.

Види проступків:

конституційне правопорушення — завдає шкоди державному ладу, його об'єктом виступають закріплені Конституцією порядок організації та діяльності органів державної влади, форма правління та устрій держави. Отже, об'єктом такого проступку можуть стати форма або апарат держави, а також конституційні права людини;

цивільне правопорушення — завдає шкоди майновим і пов'язаним з ними особистим немайновим інтересам суб'єкта. Об'єкт цього правопорушення — майнові або пов'язані з ними немайнові цінності;

адміністративне правопорушення — проти-правна, винна дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський або державний порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність;

дисциплінарне правопорушення — це правопорушення, яке завдає шкоди внутрішньому трудово-му розпорядку підприємств, установ та організацій.

В юридичній науці обговорюється питання **про** можливість виокремлення *екологічних, сімейних, процесуальних* та деяких інших правопорушень.

2. Причини правопорушень

Причини правопорушень — це ті явища соціальної дійсності, які спричиняють (або полегшують) вчинення правопорушень.

Причини правопорушень розподіляються:

1) за значущістю щодо обумовлювання, детермінації правопорушень — на:

основні — соціальні явища, яким належить визначальна, вирішальна роль у цьому процесі (наприклад, суперечність чинного законодавства основним правам людини, загальнолюдським моральним приписам; протиріччя між ними і потребами, інтересами тих чи інших соціальних верств і окремих осіб, якщо правова культура останніх відзначається неналежним рівнем; суттєві вади, недоліки законодавства);

неосновні — явища, які лише полегшують вчинення правопорушень, здійснюють такий вплив на тлі головних чинників, і, можливо, саме завдяки ним — тобто так звані фонові явища (наприклад,

недосконалість обліку й охорони матеріальних цінностей, недостатній контроль за дотриманням правил техніки безпеки, правил дорожнього руху тощо). Останню групу явищ нерідко відображають іншим, окремим поняттям — *обставини (або умовами), що сприяють вчиненню правопорушень*;

2) за онтологічним статусом стосовно свідомості конкретної особи:

об'єктивні — явища, що не залежать від неї (наприклад, недоліки в роботі державних органів);

суб'єктивні — явища, які входять до складу індивідуальної свідомості конкретного суб'єкта, безпосередньо визначаються нею (наприклад, не-знання особою вимог закону, її негативне ставлення до його приписів, психологічна установка особи на протиправну поведінку).

Правильне встановлення тих або інших причин певних правопорушень — неодмінна умова їх про-філактики і зниження загального рівня протиправ-ної поведінки.

3. Юридична відповідальність

Юридична відповідальність — це закріплений у законодавстві і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали.

Соціальною сутністю юридичної відповідальності слугує здійснювана «руками держави» природна негативна реакція суспільства (принаймні тієї його частини, волю якої виражає держава) на порушен-ня певних соціальних інтересів, на «пошкодження» певних соціальних чи особистих благ.

Інші види заходів державного примусу:

- **попереджувальні, превентивні** (наприклад, опис майна особи, яка визнана обвинуваченою у кримінальній справі; оголошення карантину в місцевості, де виникла або може спалахнути епідемія);

- **правореалізаційні** (наприклад, примусове, за судовим рішенням, стягнення з особи аліментів ра утримання її дітей)^

- **припиняючі** (наприклад, затримання особи, яка вчиняє хуліганські дії);

- **відновлювальні** (ухвалення судового рішення, яким керівник підприємства примушує поновити на роботі безпідставно звільненого ним працівника);

- **компенсаційні** зокрема, відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної правопорушенням).

Функції юридичної відповідальності:

- **правоохоронна** — захист правопорядку від можливих або вчинених (зокрема, триваючих) правопорушень;

- **виховна** — спеціальна превенція (тобто виховання правосвідомості правопорушника з тим, щоб він більше не чинив правопорушень); загальна превенція (тобто вплив на правосвідомість усіх інших схильних до правопорушень осіб, щоб утримати їх від таких вчинків).

Принципи юридичної відповідальності є різновидом міжгалузевих принципів права (правового регулювання), а тому, як і інші такого роду принципи, вони підпорядковані, субординовані загальним типологічним принципам права.

У праві соціально-демократичної орієнтації юридична відповідальність має наставати, згідно законодавства, тільки за:

- *фізичне діяння* (а не за думки, світогляд, со-ціальні особистісні властивості);

- *юридичне заборонене діяння*;

- *винне діяння* (проте можливі окремі винятки);

- *власні дії правопорушника*. Юридична відповідальність застосовується на засадах:
 - *законності* (щодо її підстав, процедури і змісту);

 - *обґрунтованості* (щодо висновків про факт **та** про суб'єкта правопорушення, а також про інші юридичне значущі факти, пов'язані з цими обста-винами);

 - *доцільності* (щодо здійснення цілей юридич-ної відповідальності);

 - *невідворотності* (жодне правопорушення не повинно залишатися без відповідного реагування компетентних органів);

- *справедливості або індивідуалізації* (щодо відповідності обраного в межах закону заходу від-повідальності негативній соціальной характе-ри-стиці конкретного правопорушника).

Види юридичної відповідальності:

конституційна;

адміністративна;

цивільна;

дисциплінарна;

матеріальна;

кримінальна.

Дискутується питання про видову самостійність *процесуальної*, (зокрема, цивільне- та кримінально-процесуальної), *екологічної, сімейної* та деяких ін-ших варіантів юридичної відповідальності.

Так чи інакше, критерієм видової класифікації заходів юридичної відповідальності мають бути юридична природа відповідного правопорушення та характер шкоди, що ним заподіяна.

Стадії юридичної відповідальності:

— *виникнення відповідальності* (з моменту вчинення правопорушення як юридичного факту, що спричинює відповідне правопорушення);

— *встановлення компетентними державними органами суб'єкта* (та інших елементів) правопорушення;

— *визначення виду і «دوزи» (міри) відповідальності* (в акті застосування санкції відповідної правової норми);

— *реалізація конкретних заходів юридичної відповідальності*, визначених відповідним право застосовним актом.